

Наталія ГОРДІЄВСЬКА

Чого я навчилась від Павла Филиповича

Звичайно, я хвилювалась. Чому з усієї нашої школи доручили це якраз мені, десятилітній, було незрозумілим, але я пішлася, дуже пішлася.

Переконалася ще раз, що знаю свою «промову» напам'ять, покрутилась кілька разів перед дзеркалом — чи бездоганна моя червона краватка, чи досить-сніжнобіла блюзка та чи випрасувана як слід синя спідничка — і пішла.

Черезважувальна фабрика була від нашого будинку недалеко, але я йшла поволі. Вдома вмилала тітка Віра. Вмилала тому, що не вистачало харчів її підтримати; не було молока, не було ніяких жирів. Умирала не тільки тітка Віра. Вмирало багато людей. Якраз напередодні хтось мені розповів, що одна жінка повісилася, бо не мала чим нагодувати своїх дітей. А на селі було ще гірше. Але тітка Віра була моя хрищена мати, і з нею були пов'язані найщасливіші хвилини мого дитинства. Це була талановита людина, художниця, до того ще й красуня. І невимовно боляче було уявити собі її мучене від страждання обличчя, бо вмилала вона дуже поволі.

Але я не хотіла дати цьому настрою оволодіти мною. Адже партія вимагала ставити інтереси суспільства понад інтереси особисті. Ніхто не мусів помітити, що в мене горе...

Вийшла на сцену впевнено, спокійно і оглянула залю. Стільців і лавок не було, бо не було для них місця. Люди стояли тісно один коло одного, стояли втомлені, виснажені, голодні і дивились на мене.

— А яке мале ще! — сказав хтось голосно в натовпі.

На мить обличчя тітки Віри знову встало передо мною — і зникло.

«Любі товариші робітники! Ми, ваше молоде покоління, хочемо запевнити вас у цей великий день першого травня, що ваші старання і труднощі, ваша напружена праця не пропадуть даремно. Ми вчимося у вас і, навчившись, гартуємо себе для майбутнього. Ми віримо в це майбутнє, любі товариші робітники, наші старші друзі; ми його відчуваємо, бо це нам призначено в ньому жити»...

Тітка Віра померла в той самий вечір. На похорон я не пішла. Залишилася вдома сама, лягла в татовому кабінеті на софу, поміж подушок і почала плакати. Плакала я не тільки тому, що вона померла, бо на це ми чекали вже давно; ще більше плакала я тому, що сталося це, може, якраз у ту хвилину, коли я закликала робітників перемагати труднощі.

Я знала добре, що за словом «труднощі» ховався голод, але про це говорити не можна було. Чому в країні був голод, я не розуміла. Здавалося це мені неминучим щаблем до комунізму. Адже ніщо велике не досягається без жертв! А це жертва нашого народу в ім'я майбутнього.

Чи доводилося мені годинами стояти в черзі за хлібом у лютий морози, чи вночі не спалося, бо свербіли відморожені пальці, чи я стогнала, сидючи на стільці і похитуючись в усі боки від болю у шлунку після повсякденного обіду з сої та «перловки», — в усіх цих випадках я казала собі, що це моя частка страждання заради майбутнього, в яке я так непохитно тоді вірила.

Адже це наш народ, мій народ, покаже людству, що ідеальне життя на землі можливе, і те, що він так страждає, цей мій народ, сповняло мене почуттям гордості, бо хіба — думалося мені — не свідче в історію мій народ, що прийняв на себе тягар таких страждань задля раю на всій землі.

Але тепер, коли смерть сталася близько коло мене, коли вона забрала людину, яка була мені дорога, все виглядало інакше.

Невже такі конечні всі ці смерті? Невже потрібно стільки жертв? Невже ж не можна без цього йти до щасливого майбутнього? Невже треба було вмилати її, гарній, ніжній, обдарованій, або цим тисячам і тисячам по селах? Невже треба, щоб дохлі коні валялись по вулицях? Хіба ж мусить так бути, щоб ці обідрані, опухлі люди стояли озвірілим натовпом коло дверей м'ясних крамниць і, штовхаючись та б'ючись, кидалися всередину, щоб наповнити свої бляшані посудини теплою конячою кров'ю? Хіба все це потрібне?

Шкільне життя захоплювало мене, як і раніше. Хоча наша школа містилася в будинку, зовсім не підходящому для цього, з вузькими і темними коридорами, без необхідних кабінетів і лабораторій, проте я її дуже любила. Це була найбільш українська школа з усіх українських шкіл Одеси. Звалася вона: «БЗ-та школа ім. Тараса Шевченка». В залі висів портрет Шевченка, а поруч нього, в дуже гарній рамці, надрукований гарними літерами — «Заповіт».

Такий самий портрет Шевченка, але ще більший, висів у нас вдома, понад татовим стільцем, коло його письмового столу. Під портретом була прибіта грамота: «За найкраще керівництво катедрою філософії та педагогіки професорові М. І. Гордієвському від Одеського державного університету».

Коло другої стіни, на полиці, оббитій чорним оксамитом, стояв білий бюст Шекспіра; над шафами з книжками висіли гравюри з Гетевого «Фавста», а над старим, вже трохи подертою софою — акварельний портрет Коцюбинського, зроблений моїм братом.

На софі я дуже любила сидіти в куточку і дивитись на моїх батьків, схилених над своїми книжками. Іноді й сама читала, а то просто про щось собі думала.

В ті сумні дні приїхав до нас Павло Филипович. Одержавши від нього лист із вісткою про приїзд, мій батько зрадив надзвичайно. Павло був його найулюбленішим племінником. Не тільки тому, що за своїм віком він підходив татові найбільше (Павло Филипович був найстаршим сином найстаршої сестри мого батька). Павло був татові найрідніший своїми поглядами і світосприйманням.

На софі, у своїм улюбленім куточку і вмостилася я тоді, коли тато запросив Павла до свого кабінету. Я дивилася на гостя, що сидів у кріслі навпроти мене, і прислухалася до його розмови з батьком. Хоч у тата вже свинина пролягала, але він завжди говорив з запалом, мов юнак. І мені спало на думку: які вони в усьому однозгідні! В усіх порушених ними темах — політичних, національних, літературних, філософічних — між ними, здавалось, не було розходжень.

Я сиділа, прислухалася до слів гостя і думала: — Який же він розумний, який він гарний! І це мій двоюрідний брат! Але чому ж він на мене і не погляне? Чекала я, чекала на вияв уваги до мене і нарешті дочекалася.

Замовк на хвилину поет і вчений, повернув голову в бік софи і подивився на те, що там сиділо. Але скільки ж було в тому погляді байдужості і навіть зневаги! Потім знову повернувся до мого батька і сказав:

— Як це ви допускаєте, дядю, щоб ваша дочка навіть вдома ходила в цій мерзенькій червоній ганчірці?

Я хотіла щось сказати на захист своєї піонерської краватки, але промовчала. Тато посміхнувся.

— Ти надзвичайна людина, Павло, але у вихованні дітей можеш помилитись. Адже роздвоєння в дитячій душі — це велика драма. Настраждатися вона ще встигне. А за моїх дітей тобі турбуватися не треба. Приїде час, і вони самі розберуться, що правильне, а що неправильне, і самі стануть на належний шлях.

Филиповича це, мабуть, не переконало, бо він не звернув уваги на мою присутність аж до самого від'їзду. Мені прикро було, що він не звернув багато уваги і на інших членів нашої родини, маминих родичів, людей дуже культурних і високоосвічених. Пізніше мені стало ясним, що причиною тут була особа мого батька, «дяді Миші», як його називали всі його численні племінники. Павло Филипович був так заабсорбований розмовами з ним, що для інших уже не мав ні часу, ні цікавості.

Процалися племінник з дядьком дуже тепло і схвильовано. Тато цілував свого улюбленця якось особливо ніжно. Чи думав він при цьому, що бачив його в останній раз? Можливо, й думав. Арешти серед української інтелігенції були тоді такі численні. Филипович, як молодший, можливо, дивився в майбутнє не так затурбовано. Але мій батько, певно, розумів краще, що вороги не пошкодують такого обдарованого, відданого і непохитного сина українського народу. Можливо, тому й пригортав його так до себе, ніби хотів захистити від його долі. А, може, ще тому, що й сам чекав на таку саму?

Приїшла осінь. Розспідала по вулицях жовте листя, наганяла хмари і смуток. Але погода в день свята жовтневої революції випала добра. Вишикувавшись колом на шкільному подвір'ї, ми чекали на урочисту хвилину.

В центрі кола стояв наш директор Дудкевич, тримаючи в руках червоний прапор. Прапор цей був не дуже великий, не дуже малий, але зроблений він був не з «кумача», як звичайно, а з справжнього шовку. Це був перехідний прапор нашої школи, який на свято жовтневої революції вручався найкращій класі.

Директор Дудкевич сказав, як звичайно, коротку промову, потім зупинився, оовів усіх очима і подивився на мене: — Що ж, Наталю, чому ти не хочеш свого прапора взяти?

Мені, як голові класи, треба було сказати хоч кілька слів з такої нагоди, але я почервоніла, притиснула до себе дерев'яний держак і не знала, що робити. Всі дивилися на мене, чекаючи, а потім приязно засміялись.

Вийшли на вулицю і вишикувались у шеренги. Наша класа стала першою, а я — на чолі всіх, з прапором. Пішли. А коли влилися у велику колону шкіл на Пушкінській вулиці, десь зовсім близько коло нас заграла оркестра.

День був теплий як на листопад місяць, і більшість нас, дівчат, була в оліх блузках та темносірих спідничках. На грудях — червоні краватки. Цей, як улітку, сяло синявою, і тільки малі білі хмаринки пливли понад домами. На ґальсонах будинків висіли зелені гирлянди з червоними штучними квітами: люди на вулицях були одягнені чисто, на грудях у них — червоні стрічки. А навкруги — прапори, прапори, прапори... Але наш прапор здавався мені найкращим. Підійму його вище — коліхас його вітер, вниз спущу — він мені цоку лоскоче, і так приємно, приємно...

А коли ми порівнялися з трибуною на площі перед бульваром, один з видатних партійних міста піднішов до мікрофона і крикнув щосьи:

— Хай живе найкраща класа шістдесят третьої школи, гур-ра-а!

І перед нами, і за нами, з тротуару широкою вулиці і з балконів розкотилася довге, могутнє «Гур-ра!»

Значить, недаремно. Недаремно я вставала щодня раненько і бігла якнайшвидше до школи, щоб перевірити, чи всі виконали хатні завдання; недаремно ходила по хатах слабших учнів, допомагаючи їм. Недаремно!

Чому ж був незадоволений мною Пав-

Юрій ТАРНАВСЬКИЙ

Смерть Гамлета

(Параміт)

Миколаі Бажанові

Гамлет ішов твердим морем поля, порюючи під його хвилю гострими носками своїх черевиків, витискаючи заклабуками їх скрипучі громи з снігу, що тріскав під ним, як повітря під тиском електричної напруги, так наче б справді він був темним усобиленням негоди, несеним крізь простір вітром своєї меланхолії, а заклабуки його черевиків були хмарами, з яких бігли тверді хвиля поля сухі й рипучі громи. А голова Гамлета, коли він посувався, кидала на землю чорне білзьмо тіні, немов промінь чорного світла, вифільтрованого з проміння місяця темною призмюю його прихливого мозку. Бо справді, серед зимоної ночі, струнка склянка якої була наповнена льодовою водою місячного світла, голова Гамлета була груддю натрію, що кипів паром думок, немов добуток хемічної реакції його прихливого темпераменту й водняної байдужості докляла, втіленого в холодне світло місяця.

І так він ішов довго, і на щоглі його постаті чорне вітрило плаща було надуте сильним вітром його власного тіла.

Та раптом Гамлет почув, як правий черевик його вдарився в щось тверде, хоч легке, немов корабель його ноги наїхав на тонку шкаралупу меншого човна, і тоді він опустив свої очі на землю й побачив, як ще вібурав на замерзлій і вкритій льодом і пліснявою сухого снігу поверхні людський череп, що лежав перекиненим відкритою частиною вгору і, колихаючись у присмерку сочки місяця, був подібний на велетенського метеля, жовтого й фіялкового, що, дихаючи чомусь слабо крилами своєї руху й тіні, не був спроможний підняти їх вагу з землі вгору. І Гамлет тоді поволі нагнувся і підняв череп правою рукою, підніс його до своїх короткозорих очей і тоді, нагадавши щось, проказав слово: «Йорік»; а потім, немов виконуючи без надуми добре зазначений ритуал жердя невідомого культу, підніс той череп вгору і, тримаючи його в обох руках над своєю головою, перекинув чорну чашу його на себе, немов на те, щоб вилити собі на голову ту рідину, що була в ньому. І справді, коли він це робив, спершу на його лице полилася чорна тіль черепа, який він затемнив своє обличчя, тримаючи ту планету в своїх руках між своїм лицем і місяцем, а тоді, коли він дещо повернув череп в своїх ще випростаних руках, його лице

ло? Хіба ж я не готую себе вже тепер для своєї країни?

II

Портрет Шевченка тато знімав з стіни сам, повільно і обережно. А коли заарештували тітку Льоллю, брат зняв і портрет Коцюбинського.

За похідженням неукраїнця, тітка Льоля, як і мої мати, була поборницею прав українського народу серед неукраїнської частини одеської інтелігенції.

— Яку красу я відчула, Наталю, — якось сказала вона мені, — коли я вперше прочитала Франка!

Ця свідомо любов до української культури і особливо літератури, любов, про яку вона відкрито говорила, була єдиною причиною того, що ця чудова, високо інтелігентна жінка просиділа цілий рік сама в камері одеської тюрми, звідки її перевезли до психіатричної лікарні...

Заарештували і директора нашої школи Дудкевича. Обвинували його в якійсь аморальності, зробили з мухи слона і посадовили до в'язниці — ніби на три роки.

Школа наша пішла стежкою швидкої русифікації. Зник з стіни портрет Шевченка, зник і «Заповіт» у простенькій, але присмілій оку рамці. Оксани та Наталки стали Катями та Наташами. Сумно стало мені ходити до школи, яка так змінилася, і я перейшла до першої залізничної, яка була десятирічкою. Директор цієї школи був національності невизначеної. За всіма ознаками — українець. Розмовляв виключно російською мовою, а призвище мав італійське. Проте школу тримав на висоті, поки... поки і з ним не покінчили.

Приїхала до нас татова племінниця — рятуючись від голодової смерті на селі. Розповідала про голод, розповідала, як мерли наші селяни, як мерли діти. Сиділа на софі бліда і прозора, з темносніжними жилками на обличчі. Здавалось: от-от і вона помре. Її обкладала її подушками, намагалася розважити.

— Загрой мені! — прохала. — Ти так добре граєш! От виростеш ти, Талю, і буде в тебе життя щасливе, щасливе...

(Продовження на 6 стор.)